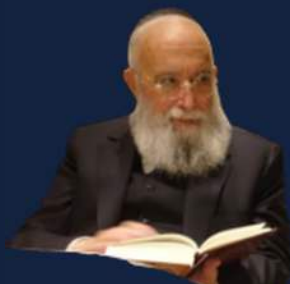


חוברת לימוד והגות

פורים

11 נושאים ללימוד ולדיון סביב שולחן החג

אחת עשרה שאלות מתוך שיעורי הרב רפאל בניזרי על פורים: מדוע
עמלק נולד מדלת שנסגרה, מדוע הספר היחיד ששם ה' אינו מופיע בו
הוא גם זה החותם את מחזור המועדים, ומדוע חג המשאיר אותנו עבדים
לקיסר קודם לחג חירותנו.



הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פורים

01	עמלק נולד מדלת סגורה
02	עמלק תוקף רק את מי שנעצר
03	הם אכלו כשר בסעודת המלך
04	המלכה שהודחה משום שסירבה להופיע
05	המגילה אינה נושאת את שמו של מרדכי
06	הספר היחיד ששם ה' אינו מופיע בו
07	המן כתוב בתורה
08	שאול חמל על אגג המלך
09	"אם תחרש תחרישי, רוח וצללה יעמוד ממקום אחר"
10	אנו עדיין עבדי אחשורוש
11	שני אנשי השוק שהצחיקו



הצגה

לפני קריאת המגילה קוראים בשבת זכור את זכירת עמלק. ועמלק אינו זר שנפל מן השמים: הוא נכדו של עשו, ואמו היא אישה שדפקה על דלתם של האבות ולא הניחו לה להיכנס.

השאלה

תמנע ביקשה להיכנס למשפחת אברהם, ודחו אותה. האם האויב הגדול ביותר של ישראל נולד אפוא מתוך דחייה שלנו?

התשובה

תמנע ביקשה להסתפח, ופנתה אל שרה, אל רבקה, אל רחל ולאח. משנדחתה, נישאה לאליפז בן עשו – וממנה נולד עמלק.

היא ביקשה להצטרף לשרה, אחר כך לרבקה, אחר כך לרחל וללאה. משלא מצאה את מקומה ונדחתה, אמרה בלבה: מאחר שאינם רוצים בי, ואני רוצה בכל מחיר להיכנס למשפחה הזאת, אלך בדרך עקיפה ואינשא לאחד מבני עשו. כך נולד עמלק. דעו זאת היטב: בכל פעם שמרחיקים, שדוחים אדם המבקש להיכנס בדרכה של היהדות, עלולים להצמיח דרכו שונא ישראל מושבע.

מדוע פסקו האבות כך? משום שלא רצו שהתולעת תיכנס אל תוך הפרז: העדיפו להשאירה בחוץ, במקום שבו עוד אפשר להיאבק בה. כוונותיה לא היו כנות, והיא עלולה הייתה לקלקל את תורת אבות.

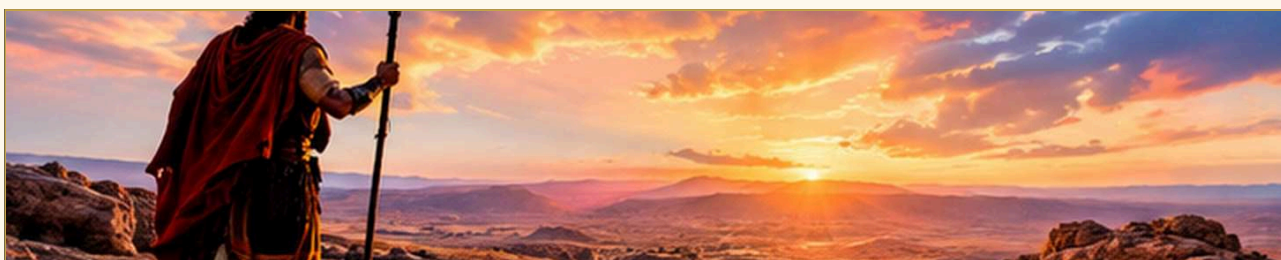
שואלים: האם לא היה אפשר למנוע את הופעת עמלק מתוך דחיית גיור? התשובה היא שכל עוד המשפחה אינה מגובשת היטב, החדרת גורם זר לתוכה מסכנת את עצם קיומה.

מסקנת הרב

דלת שסוגרים כדי להתגונן אינה חדלה לפעול גם לאחר שנסגרה.

לקח לשולחן

שמירה על שלנו מחייבת לפעמים לומר לא, והלא הוזה מוליד טינה הנמשכת דורות. את מי הרחקנו – מנישואין, משולחן, מהחלטה משפחתית? האם הסירוב היה צודק, והאם גם הדרך הייתה צודקת?



הצגה

עמלק מופיע לראשונה בין יציאת מצרים למתן תורה בסיני: עוד אין ארץ, עוד אין תורה. הוא אינו מכה לא לפני כן ולא אחר כך, אלא בדיוק בדרך, במקום שבו שואלים אם הולכים בכיוון הנכון.

השאלה

מדוע עמלק אינו מופיע לעולם כשאנו חזקים, אלא תמיד ברגע שבו אנו נעצרים באמצע הדרך?

התשובה

"עמלק... אֲשֶׁר קָרַף בְּדֶרֶךְ"; ומקום המלחמה, רפידים – "רפו ידיהם", רפיון ידיים. משה נתמך בידי חור ובידי יהושע.

עמלק הוא רפיון הידיים. זה כשאדם מרפה, כשהוא מרים ידיים, כשהוא מתפטר, כשהוא מתייאש וחי גלות מעצמו: אינו יודע עוד לאן ללכת, הוא מבולבל, הבעיות מסתערות עליו ואין בו כוח לעמוד מולן. עמלק בא לנצל את חולשותינו. הוא תוקף עם שנמצא בדרך להיות – שהרי יהודי לעולם אינו גמור; הוא נעשה יהודי מעט יותר בכל יום.

משה נזקק לחור מצד אחד וליהושע מצד אחר כדי להחזיק את ידיו מורמות: יהושע, שהתמסר לכיבוש הארץ, וחור, שנאבק עד כדי מסירת חייו כדי שהעם לא ידבק בעגל הזהב. וכך מצליחים להחליש את עמלק בלי לגבור עליו.

את עמלק אנו מולידים: אין לו מציאות אם איננו מולידים אותו. בכל פעם שבהיסטוריה החלה צעדה להראות סימני עייפות, הופיע עמלק. לא מן האויבים שבחוץ יש לחשוש, אלא מן הפילוגים שבפנים.

מסקנת הרב

אין מנצחים אותו: נוטלים ממנו את האחיזה שנתנו לו.

לקח לשולחן

לכל אחד יש איפשהו צעדה שהפסיק – מפעל, לימוד, פיוס – באומרו שאחרים ימשיכו. שכל אחד יקרא לה בשמה. ונשאל: מי סביב השולחן הזה יוכל להחזיק את ידיו מורמות?



הצגה

חכמינו שואלים מדוע נתחייבו יהודי הממלכה כליה. התשובה: משום שנהנו מסעודתו של אחשורוש. והרי הסעודה הזאת הייתה ערוכה כך שכל אחד אכל בדיוק את מה שדרתו התירה לו.

השאלה

אם אפשר היה לאכול שם כשר, היכן החטא – ומה בלעו בסעודה הזאת שלא היה בצלחות?

התשובה

"וְהִשְׁתִּיחַ כֶּדֶת אֵין אֵין" – כל אחד שתה ואכל כדתו, בלי כפייה.

אחשורוש אף נהג בערמה רבה: הוא התיר לכל אחד לאכול את מה שמתאים לו, בלי כפייה, לא במאכלים ולא ביינות שהוגשו. היהודים ראו עצמם מעתה אזרחים מן המניין של הממלכה, וההשתתפות בחגיגות הלאומיות הייתה בעיניהם דרך להראות שאינם מסתגרים. מה רע בכך? הם פשוט נענו לאווירה, ורצו להיות שותפים לה.

לאכול כשר כשלעצמו אינו אומר דבר. אפשר לאכול כשר בלי לברך לפני ואחרי, בלי להכיר טובה, בלי לקדש את מה שאוכלים: זו קרקע חלקלקה. כשאני מבקש לאכול כשר, אני מבקש היגינה רוחנית של מזוני, אני מבחין בין עץ החיים לבין עץ הדעת טוב ורע.

כאן החטא: הרצון להיטמע בעולם שבו הטוב והרע מעורבים, שבו הטוב יכול להתחפש לרע והרע לטוב. זה חטאו הראשון של אדם, חטא העץ. ואכן, על עץ ייתלה המן בסופו של דבר. ובסעודה הזאת אף הוגשו כלי המקדש, כדי להראות שאין בהם כל קדושה.

מסקנת הרב

לא מה שנכנס לפה מכריע, אלא במה מסכימים להשתתף.

לקח לשולחן

אפשר לשמור על הכול ככתבו וכבר לוותר על העיקר. האם יש מקומות שאנו הולכים אליהם, שולחנות שאנו מסבים אליהם, באומרנו שאין שם שום דבר אסור במפורש? מה נוכחותנו שם מאשרת, בלי שאמרנו מילה?



הצגה

המלך מצווה על ושתי להתייצב לפני שריו הנאספים כדי שיראו את יופייה. היא מסרבת. היא מודחת מיד – והרי היא, נכדתו של נבוכדנצר, הייתה היחידה שהעניקה לגיטימיות לכס בעלה.

השאלה

הסיפור נפתח באישה שנענשה על שלא רצתה שיכיתו בה. מה אומר לנו הפרק הראשון הזה, שבו עם ישראל עוד אינו מופיע אף לא פעם אחת?

התשובה

בפסוק הראשון אחשורוש אינו נושא את התואר מלך; ושתי, לעומת זאת, נקראת "ושתי המלכה".

הכול מעיד שאחשורוש לא היה בן השושלת: הוא נטל את השלטון לעצמו, והפסוק הראשון אינו מעניק לו את התואר מלך. בושתי הוא משתמש כדי להבטיח את הרציפות, ואינו מכיר לה טובה על כך: הוא קורא לה כדי להראות שמה שחשוב בה הוא קודם כול יופייה, וכל השאר טפל. זו פגיעה באישיות הנשית. לזכותה ייאמר שעמדה בפניו, ואף הפגינה בו לאיש הזה, שקודם לכן לא היה אלא ממונה על אורוות אביה.

או אז יוצאים לחפש מלכה חדשה: תחרות הפתוחה לכל העמים, שבה כל תרבות מציגה את מעלותיה. כיום הדבר מתבטא במלכות היופי של ארץ זו או אחרת – ותמיד בנשים, לעולם לא בגברים. מדוע? משום שכוחה של תרבות נמדד במקום שהיא נותנת לנשיות. ככל שהנשיות מרוממת בה יותר, כך התרבות מחייבת יותר כבוד. במקום שיש בו, יש תפיסה פרימיטיבית של החברה.

וכך מזהיר רבי יהודה הלוי: אל תתפתה ליופי שמציגות התרבויות האחרות בלי להתבונן במה שיש בפנים.

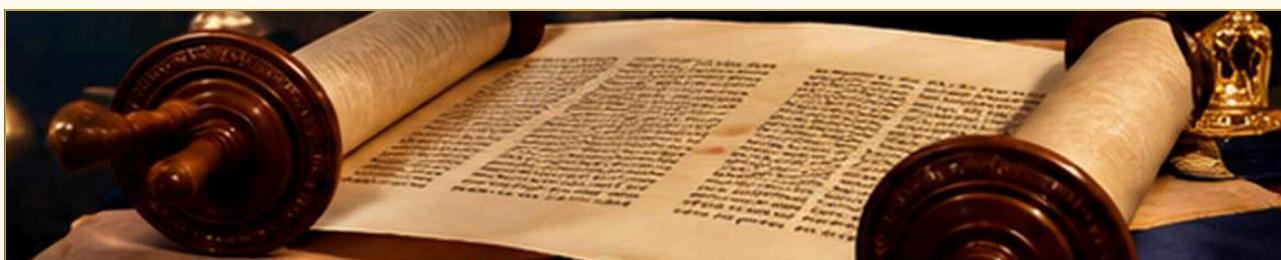
מסקנת הרב

תרבות נשפטה לפי מה שהיא דורשת מן הנשים, לא לפי מה שהיא מראה מהן.

לקח לשולחן

המלך רצה שיכיתו באשתו; היא העדיפה לאבד הכול. במה נמדד אצלנו מקומן האמיתי של נשות הבית – במה שאומרים עליהן, או במה שדורשים מהן? ומה היה משתנה בשולחן הזה אילו מדדנו זאת ביושר?

המגילה אינה נושאת את שמו של מרדכי



הצגה

מרדכי הוא שמגילה את הקשר, שמוזהיר את העם, שעומד מול המן, ושמיסים כמשנה למלך. הוא הגיבור מתחילה ועד סוף. ובכל זאת הספר נושא את שמה של אישה שנלקחה מביתה.

השאלה

מדוע אין המגילה נקראת מגילת מרדכי – ומה עשתה אסתר שמרדכי לא יכול היה לעשות?

התשובה

"כי מרדכי היהודי מלשנה למלך אחשורוש וגדול היהודים... ה'ש טוב לעמו" – המגילה נחתמת במרדכי, ועל אסתר אין שומעים עוד.

מרדכי הוא שהתריע, אבל מי שהצילה את העם היא האישה: אסתר, שמסרה את חייה כדי להישאר עם אחשורוש. ועליה אין שומעים עוד. הספר נחתם במרדכי שנעשה משנה למלך – ואנו נשארים עבדי אחשורוש.

תכליתו של כל מחזור שנשלם נחתמת במלכות, שהיא בצד הנשי: היסוד הנשי הוא שמקשר בין שלבי השרשרת. כבר דרכו של אברהם נפתחת ב"כל אֶשֶׁר תֹאמַר אֵלַיךְ שָׂרָה שְׁמִעַ בְּקִלָּה"; גאולת מצרים נפתחת בעמידתן של המיידות, ומרים היא לוחמת בדרכה.

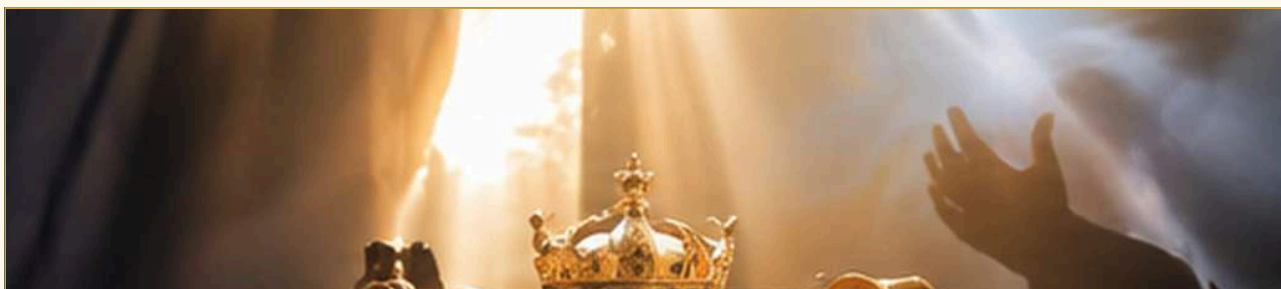
אסתר נשארה בארמון כבת ערובה: אישיות יהודית כבת ערובה אצל האומות. משום שהיא זו שיכולה לאסוף את כל יסודות התרבויות האחרות, לסנן אותם ולהשיבם אל מקורם, כפי שנעשה בקורבן. לכן אסתר עוד לא השלימה את מלאכתה: היא תשוב באחרית הימים כדי לחתום את מה שהחלה.

מסקנת הרב

הספר נושא את שמה משום שמלאכתה עוד לא נגמרה.

לקח לשולחן

בכל משפחה יש מי שמדבר ויש מי שמחזיקה. מי אצלנו שלם בחיי היומיום שלו את מה שאחר קיבל עליו את הזכות? ומה צריך לומר הערב, בקול רם, כדי שזה לא יישאר עוד בשתיקה?



הצגה

קוראים את המגילה ומקפידים שלא להחמיץ אף מילה. ובכל המילים האלה – אף לא פעם אחת שם ה'. הוא נעדר מתחילת הסיפור ועד סופו – דבר שאינו קורה בשום ספר אחר, מלבד שיר השירים.

השאלה

היכן מסתתר השם שאינו כתוב – ומדוע החג החותם את המחזור הוא דווקא זה שבו ה' אינו נראה?

התשובה

"וְאַנְכִי הַסֵּמֶר אֶסְתִּיר פְּנֵי בְיֹם הַהוּא" – משם נגזר שמה של אסתר.

יש זמנים שבהם ה' כביכול נתון בליקוי. גורלותינו אינם מתלכדים תמיד; יש שאיננו מתהלכים לפניו אלא מפנים לו עורף, ובליקוי הזה אנו חיים גלות מעצמנו. ההשגחה עוטה מסכה, ואין רואים אותה. אבל אין זה שאינה נוכחת: היא נוכחת במגילה בכל עת.

שהרי בכל פעם שאנו קוראים "המלך" סתם, בלי פירוט, הכתוב מכון לריבונו של עולם. איננו רואים אותו משום שאין בידינו את המפתחות למראה הזה. מה שנראה אינו המציאות האמיתית: יש בידינו תשליל בשחור־לבן, שיש לפתח אותו אחרת כדי לקבל את התמונה האמיתית.

ולכן צריך לשמוע כל מילה. כשאתם קוראים מכתב הממוען אליכם אישית, ששמחתכם תלויה בו, שעתידכם תלוי בו, וחסרה בו מילה – אתם מבינים, כשהוא בא מן האהוב.

מסקנת הרב

לא היעדרו הוא שכתוב, אלא פניו המוסתרות.

לקח לשולחן

אנו קוראים מקרה למה שאין בידינו מפתחו, ונטישה למה שאיננו מבינים. שכל אחד יספר על מאורע מן השנה שלו שקרא אותו תחילה כאסון. האם הוא קורא אותו היום באותו אופן?



הצגה

חכמינו שואלים את אותה השאלה על שני אנשי הסיפור: המן מן התורה מנין? ומרדכי מן התורה מנין? שתי התשובות נאמרות בשתי מילים, והן עונות זו לזו.

השאלה

אילו מילים בתורה כבר נושאות את שמותיהם של המן ומרדכי – ומדוע המן מסיים תלוי על עץ?

התשובה

המן: "המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו". מרדכי: "מר דרור", המור הזך, מסממני הקטורת.

המן הוא ה"המן" שבפסוק: המן העץ שצויתיך שלא לאכול ממנו? זה עץ הדעת, רצונו של האדם להשתלט בכוח ידיעתו, כאילו יכול להשיג הכול, להבין הכול, להכפיף הכול לשליטת התבונה. ואכן על עץ נתלה המן, הוא ועשרת בניו.

מרדכי, לעומתו, בא מ"מר דרור" – בושם, ו"דרור" פירושו חירות: ניחוח של חירות. זה אדם המסוגל להתמודד עם כל מצב ולעמוד על אמונתו מול עולם מעיק המעמידו בסכנת מוות. זהו גם המור, מסממני הקטורת: אדם שקרינתו בתוך עם גולה גדולה כל כך, עד שהוא לבדו יכול להציל את המצב.

ודי שנצל בתוכנו את הבושם הזה – את הצלם אלוקים, את הרוח האלוקית שבכל אחד – כדי שנוכל לגבור על המן, שהוא מה שמוכיל אותנו להרס עצמי וגורם לנו לזרוע סביבנו שנאה, פילוג ודחייה.

מסקנת הרב

האחד הוא פרי שביקשו ליתול, והאחר בושם שאפשר רק להפיץ.

לקח לשולחן

המן הוא החלק שבנו הרוצה לגבור על הכול; מרדכי – זה המסתפק בהפצת ניחות. סביב השולחן הזה, מה גבר השנה בוויכוחינו: הצורך לצאת צודקים, או הרצון להשאיר אחרינו משהו טוב?



הצגה

המגילה מקפידה למסור את ייחוסו של מרדכי: בן יאיר בן שמעי בן קיש. קיש הוא אביו של שאול. אבל שמו של שאול אינו נזכר.

השאלה

מדוע להעלים את שמו של שאול המלך בייחוסו של מרדכי, דווקא ברגע שעומדים מול המן האגגי?

התשובה

מרדכי, "בן יאיר בן שמעי בן קיש"; והמן, "האגגי", מצאצאי אגג מלך עמלק.

שאול נתמלא רחמים על אגג, מלך עמלק. ומשם בא המן האגגי. כשמתעקשים לגלות רחמים כלפי אויב, הרחמים האלה מתהפכים לבסוף נגדנו, ואז אנו סופגים את שובה בעוצמה של אותה שנאת ישראל שהשארנו רדומה – משום שסברנו שאין לדון את המלך הזה למוות ושיש לתת לו עוד סיכוי לשרוד.

מרדכי, לעומתו, מוצג תחילה כ"יהודי", מיהודה, ואחר כך כ"איש ימיני". חכמינו אומרים ששני שבטים גבלו במקדש, ושאינו היה מיהודה ואמו מבנימין. ממלכת ישראל התבססה על רצון לחילון, עד כדי הקמת שני מרכזי עבודה זרה, והיא חרבה ראשונה; ממלכת יהודה נשארה נאמנה לתורה סביב המשכן. שני הדברים יחד הם שעושים את כוחו של האיש הזה.

אבל לפני הכול, מרדכי הוא מי ששמר את שורשיו נוכחים באופן שבו הוא מגדיר את עצמו: הוא לא ניתק את החבלים הקושרים אותו לאבותיו.

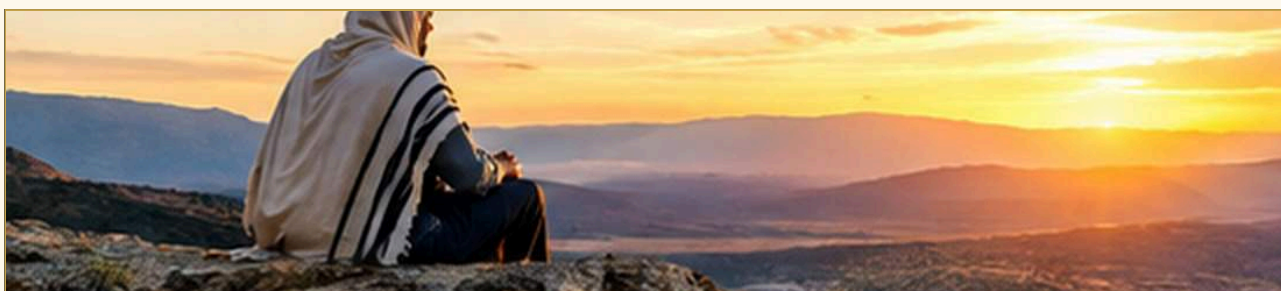
מסקנת הרב

רחמים שלא במקומם אינם מסלקים את האויב: הם קובעים עמו פגישה כמה מאות שנים מאוחר יותר.

לקח לשולחן

יש ויתורים שילדינו ישלמו את מחירם: דבר שלא נאמר, התנהגות שעברנו עליה בשתיקה כדי לא לעשות עניין. איזה מהם, במשפחתנו, נגרר כבר זמן רב מדי? ומי יתקן אותו?

"אם החרש תחרישי, רוח והצלה יעמוד ממקום אחר"



הצגה

אסתר מהססת: אין באים אל המלך בלא שנקראו. מרדכי אינו מרגיע אותה ואינו מתחנן לפניה. הוא משיב לה שההצלה תבוא בכל מקרה, אבל ממקום אחר.

השאלה

אם העם יינצל ממילא, מדוע שאסתר תסכן את חייה – ומה פירוש "ממקום אחר"?

התשובה

"רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר"; ותשובת אסתר: "וכאשר אבדתי אבדתי".

מרדכי אומר לה: היזהרי, אם לא תבואי מעצמך, אם לא תעשי את המלאכה בעצמך, דעי שהצלת עם ישראל תבוא ממקום אחר. מה פירוש הדבר? שהיא תבוא מן האומות, מן הצד האחר. ומן הצד האחר, כיצד זה קורה? בשואה: איום הגזום את רוב העם ומשאיר ממנו בחיים רק שרידים מעטים.

ברגע הזה אסתר מתגברת על הסתייגויותיה, על ספקותיה ועל פחדיה, ואומרת: אם יש להקריב את עצמי למען העם הזה – כאשר אבדתי אבדתי, כפי שעשה משה. אאבד מן העולם הזה, אקריב את חלקי בעולם הבא כדי להציל את עם ישראל.

אין שום מאורע שיכול להתרחש בהיסטוריה בלי מסירות נפש, בלי מעשה של התבטלות גמורה, של נתינה עצמית. בלי משה לא הייתה יציאת מצרים; בלי אסתר לא הייתה הצלה משנאת ישראל המושבעת של המן.

מסקנת הרב

ההצלה תבוא; השאלה היחידה היא באיזה מחיר, ועל ידי מי.

לקח לשולחן

לעתים קרובות אנו אומרים: משהו אחר יטפל בזה. זה נכון – ובדיק כאן הבעיה. מהו הדבר שכל אחד כאן יודע שעליו לעשות, ודוחה אותו בסומכו על אחר? מה יקרה אם איש לא יקום?



הצגה

בפסח יצאנו ממצרים ונעשינו בני חורין. בפורים העם ניצל, מרדכי נעשה משנה למלך – ואנו נשארים עבדי אחשורוש. ובכל זאת אמרו חכמינו שאם כל המועדים ייבטלו, פורים לא ייבטל.

השאלה

כיצד חג המשאיר אותנו עבדים לקיסר יכול לקדום לחג חירותנו?

התשובה

"אֶפְתִּי עֲבָדֵי אֲחִישֵׁרֶשׁ אֶנֶן"; ודין פורים: "עד דלא ידע" – עד שלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי.

יש דבר שהשגנו בפורים ולא קנינו בפסח. בפסח יצאנו מעבודה זרה, הגענו לחירות. בפורים עברנו את שלב הדעת, ואנו נמצאים מעבר לדעת. שם השכינה נוכחת בטוב כמו ברע, בטמא כמו בטהור. פירוש הדבר שהמן עצמו הוא שחקן שהועמד על הבמה בידי מי שמנהל את המחזה כולו – ושגם העריצים הגדולים של העולם הזה הם שחקנים.

כיצד אנו חוגגים את הגישה הזאת למה שמעבר לדעת? במצב של שכרות. אנו מניחים את התבונה בצד, איננו יוצרים עוד הפרדות במחשבה, איננו מנתחים עוד. ומשום כך, כשאנו מכריזים על ייחוד ה', אנו מניחים יד על פנינו ועוצמים עיניים: את האחדות הזאת איננו מסוגלים להבין, היא מעבר לדעת.

ואם אנו מתחפשים ביום פורים, הרי זה משום שאלה התחפושות שלנו כל השנה, התחפושות של כל חיינו.

מסקנת הרב

יום אחד בשנה נדרש מאיתנו לחדול מלמין את העולם לטובים ולרעים.

לקח לשולחן

אנו מבליים את השנה בהפרדה: האנשים הטובים והאחרים, אלה שבמחנה שלנו ואלה שממול. את מי, סביב השולחן הזה, שמנו אחת ולתמיד בצד הלא נכון? ומה היינו רואים בו אילו הערב לא ידענו עוד להבחין?



הצגה

אליהו הנביא מהלך בשוק הומה עם אחד החכמים. החכם שואל מי בהמון הזה יש לו חלק לעולם הבא. התשובה: אף אחד. ואז אליהו חוזר בו ומראה לו שניים.

השאלה

שני בדחנים, באמצע שוק, שווים יותר מכל האחרים. מה עשו הם שהאנשים הרציניים לא עשו?

התשובה

אליהו הנביא בשוק; והילד היהודי הראשון, יצחק, זה שצחק; "אָז יִקְלָא שְׂחוֹק פִּינוּ".

לא היה איש, ואז אליהו מראה לו שני אנשים המשעשעים את הקהל באמצע השוק ונותנים תקווה ושמחת חיים לאנשים מדוכאים, הכורעים תחת דאגות היומיום. אלה, אומר הוא, בני עולם הבא: לא רק שיש להם חלק בו – על כך אין ויכוח גם לגבי האחרים – אלא שהם כבר דרים בעולם הבא, מכינים אותו כאן, ברצון להתעלות מעל מקריות החיים.

הילד היהודי הראשון הוא יצחק, זה שצחק. שרה, שבשרו לה על ילד בגיל תשעים, צוחקת: משום שהצחוק הזה הוא מעבר למציאות שבה היא נמצאת, שבה אינה יכולה עוד לצפות לדבר. השמחה נמצאת מעבר לדעת, מעבר לעץ הדעת: כשמשהו מפתיע אותי ומנוגד לכל מה שציפיתי לו על פי השכל, אני שמח.

חכמינו הצטיינו בלימוד מתוך שמחה: כשעיפו, היו צוחקים ומספרים סיפורים מבדחים – משום שהדבר פתח לפנייהם אופקים אחרים והוציאם מגבולות פרשנותם. אבל זה צחוק בונה, לעולם לא צחוק של בח, של לגלוג או של לעג.

מסקנת הרב

להצחק אדם כורע תחת עולו פירושו להשיב לו אופק שאף טיעון לא היה משיב לו.

לקח לשולחן

יש מי שצודקים ויש מי שמיטיבים; השוק זכר רק את האחרונים. מי בסביבתנו נושא את האחרים בעליונותו הפשוטה – והאם אמרנו לו זאת אי פעם? ובאיזה צחוק או צוחקים סביב השולחן הזה: זה שפותח, או זה שפוגע?